

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

سلسله آداب اسلام ۲۴

آداب معاشرت و همیاری

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
الحمد لله رب العالمين، والعاقبة للمتقين،
ولا عدوان الا على الظالمين، والصلاة والسلام
على محمد الذي ارسله ربه رحمه للعالمين
على آله و صحبه اجمعين.

الف) والدین:

(پدر و مادر) آگاهی از حقوق والدین و وجوب اطاعت از آنان و نیکی و احسان نسبت به آنان از جمله واجبات و ایمان هر مسلمان است، نه بخاطر اینکه والدین سبب وجود فرزندان هستند و نه بخاطر اینکه والدین در گذشته برای فرزندان نشان نیکی و احسان کردند و به خاطر فرزندان زحمات را متحمل شده‌اند و اکنون برای جبران آنهمه احسان و نیکی‌ها بر فرزندان لازم است که معامله به مثل کنند، بلکه بدلیل اینکه خداوند اطاعت آنان را واجب گردانیده است و هرگونه نیکی و احسان را بر فرزندان فرض قرار داده و احسان نسبت به والدین را در کنار عبادت و توحید خود ذکر کرده است. خداوند در قرآن می‌فرماید:

﴿وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا ۖ إِمَّا يَبْلُغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أُفٍّ وَلَا تَنْهَرْهُمَا وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا ٢٣﴾ وَأَخْفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ الذُّلِّ مِنَ الرَّحْمَةِ وَقُلْ رَبِّ ارْحَمْهُمَا كَمَا رَبَّيَانِي صَغِيرًا ٢٤ (اسراء: ۲۳ - ۲۴).

«پروردگار تو فیصله کرده است که شما سوای او را عبادت نکنید و اینکه در حق والدین احسان و نیکی کنید، هرگاه یکی از والدین یا هر دو به سن پیری رسیدند، هیچگونه سخن ناصواب و تهدید آمیز برای آنان نگوئید بلکه بسیار با ادب برای آنان سخن بگوئید، همواره در حق آنان مطیع و مهربان باشید و بگوئید: پروردگارا! آنطور که آنان در کودکی مرا تربیت کرده‌اند تو نیز آنان را مورد مرحمت قرار بده».

﴿وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حَمَلَتْهُ أُمُّهُ وَهْنًا عَلَىٰ وَهْنٍ وَفَصَّلَهُ فِي عَامَيْنِ أَنِ اشْكُرْ لِي وَلِوَالِدَيْكَ إِلَيَّ الْمَصِيرُ ١٤﴾ (لقمان: ۱۴).

«انسان را درباره (رعایت حقوق) پدر و مادرش توصیه کرده‌ایم، مادر در انبوه ناتوانی‌ها او را حمل کرده است، در شکم گرفته است و به مدت دو سال او را از پستان خود شیر می‌دهد، (به تو امر می‌شود) که از من و از پدر و مادر تشکر و سپاسگزاری کن».

و رسول اکرم خطاب به شخصی که از وی درباره اینکه چه کسی مستحق احسان او است، سوال کرد، فرمود: در درجه اول، مادر، این سوال و جواب بعد از اینکه سه بار تکرار شد، رسول اکرم صلی الله علیه وسلم در دفعه چهارم فرمود: بعد از مادر، پدر مستحق احسان است. (متفق علیه). در حدیثی دیگر آمده است: خداوند نافرمانی مادران، و زنده در گور کردن دختران را برای شما حرام قرار داده است، و جدال و زیاد سوال کردن و ضایع کردن مال را نیز نمی‌پسندد. (متفق علیه).

در حدیثی دیگر آمده است: آیا درباره بزرگترین گناهان برای تان سخن نگویم؟ یاران عرض کردند، چرا فرمود: شریک گرفتن برای خداوند، نافرمانی از والدین و شهادت دروغین، از جمله گناهان بزرگ هستند و براین مطلب که گواهی دروغین از جمله گناهان بزرگ است، بسیار تاکید فرمود.

حضرت ابوبکر رضی الله عنه می گوید: آن حضرت بقدری گناهان بزرگ را بهم جلوه می داد و درباره اجتناب از آنان تاکید می فرمود که ما آرزو می کردیم که کاش رسول الله صلی الله علیه وسلم خاموش می شد و دیگر در این خصوص سخن نمی گفت. در حدیثی دیگر آمده است: «هیچ فرزندی نمی تواند خدمات پدرش را جبران کند، مگر اینکه پدرش غلام کسی باشد و او پدرش را در برابر بذل مال خرید کرده آزادش کند». (متفق علیه).

حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه می گوید: از رسول اکرم صلی الله علیه وسلم سوال کردم، کدام عمل نزد خداوند پسندیده تر است؟ فرمود: «نیکی در حق والدین، بعد جهاد در راه الله» شخصی نزد رسول اکرم صلی الله علیه وسلم آمد و در باره شرکت در جهاد و رفتن به جنگ علیه کفار کسب اجازه کرد، پیامبر فرمود: آیا پدر و مادر تو در قید حیات هستند؟ عرض کرد، آری، فرمود: جهاد تو همین است که در خدمت آنان باشی. (متفق علیه).

شخصی نزد رسول اکرم صلی الله علیه وسلم آمد و پرسید، بعد از اینکه پدر و مادر من فوت کردند، راهی وجود دارد که بتوانم در حق آنان احسان و نیکی کنم،

رسول اکرم صلی الله علیه وسلم فرمود: آری، به چهار صورت می توانی به آنان نفع برسانی و روح آنان را شاد کنی.

اول: اینکه برای آنان درود بخوانی، دوم اینکه در حق آنان طلب آمرزش کنی. سوم: اینکه وعده ای که آنان داشته اند یا کرده اند، و در حیات آنان عملی نشده است، آن را جامه بپوشانی. چهارم: اینکه به دوستان آنان اکرام کنی و پیوندت را با خویشاوندانی که توسط پدر و مادر به تو نزدیک هستند حفظ کنی.

با این اعمال می توانی بعد از درگذشت والدین به آنان نفع برسانی و روح آنان را شاد کنی. (ابودرداء). رسول اکرم صلی الله علیه وسلم در حدیثی دیگر فرمود: «از بهترین نیکی ها این است که شخص با دوستان پدر خود بعد از وفاتش، روابط حسنه داشته باشد و به پاس احترام پدر با آنان دوستی کند». (مسلم). مسلمان هرگاه بمنظور اطاعت از الله این گونه حقوق والدین را رعایت کند و بخاطر دستور خداوند بدان پای بند شود، آداب زیر را در حق والدین مورد توجه قرار خواهد داد.

۱- در تمام اوامر و نواهی که خلاف امر خدا و رسول نباشد از آنان اطاعت می کند. زیرا هیچ طاعتی به بهای نافرمانی خداوند نباید انجام گیرد، خداوند می فرماید:

﴿وَإِنْ جَاهِدَاكَ عَلَىٰ أَنْ تُشْرِكَ بِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا وَصَاحِبُهُمَا فِي الدُّنْيَا مَعْرُوفًا﴾
(لقمان: ۱۵).

«اگر پدر و مادر سعی کردند تا تو با خداوند (کسی یا چیزی) را شریک کنی و درباره آن اطلاع و آگاهی هم نداری، در این صورت از آنان اطاعت نکن، البته در دنیا بخوبی با آنان رفتار کن».

رسول اکرم صلی الله علیه وسلم فرمودند: اطاعت در نیکی ها است، و هیچ مخلوقی حق چنان اطاعتی ندارد که در آن نافرمانی خالق نهفته باشد.

۲- در حد توان خود نسبت به آنان هر گونه احسان و نیکی را انجام می دهد: مانند، دادن لباس، تهیه و تدارک طعام و غذا، علاج و مداوا هنگام بیماری، و سعی و تلاش درباره آسایش آنان و ایثار در حق شان.

۳- احترام ظاهری و تجلیل از آنان، فروتنی در برابر آنان و رعایت احترام آنان در رفتار و گفتار، آنها را تهدید نکند، در جلوی آنان صدای خود را بلند ننموده و جلوتر از آنان راه نرود و همسر و فرزندان را بر والدین ترجیح ندهد و آنها را با نام که دال بر بی ادبی باشد، صدا نکند، و بدون رضایت آنان به مسافرت نرود.

۴- پیوند خود را با تمام خویشاوندانی که از ناحیه آنان باوی (فرزند) قربت دارند، مستحکم نماید و در حق آنان طلب آمرزش کند، وعده آنان را جامه عمل پوشاند، و از دوستان و آشنایان آنان احترام بعمل آورد.

(ب) فرزندان:

مسلمان می‌پذیرد که فرزندان بر پدرانشان حقی دارند که اداء آن بر پدران واجب است و پدران ملزم به رعایت آنها می‌باشند، این حقوق و آداب در مقوله‌های زیر تحقق پیدا می‌کنند:

نخست اختیار کردن مادری خوب برای فرزندان، گذاشتن نام نیک بر فرزندان، عقیقه کردن در روز هفتم ولادت، ختنه کردن، ترحم و عطوفت نسبت به فرزند، انفاق بر فرزند، تعلیم و تربیت صحیح فرزند، یاد دادن احکام و مسائل اسلامی، آموختن قرآن، آماده کردن فرزند نسبت به اداء فرایض و سنن و مستحبات، ازدواج دادن بعد از وارد شدن به سن بلوغ، اختیار دادن به فرزند درباره اینکه با پدر زندگی کند یا مستقل باشد و امور زندگی را خودش اداره کند.

هر مسلمان بنابر دلائلی که ذیلاً ذکر می‌گردد، خود را در حق فرزندان ملزم به رعایت نکات فوق می‌داند.

۱- خداوند می‌فرماید: ﴿وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَدَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُنَمِّمَ الرِّضَاعَةَ وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ﴾ (بقره: ۲۳۳).

«مادرانی که مایل هستند مدت شیرخوارگی را به اتمام برسانند، فرزندان شان را تا دو سال کامل شیر بدهند، و بر پدران فرض است که در این ایام به مادران لباس و نفقه (یعنی هزینه زندگی پیردازند)».

﴿يَتَأْتِيهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا قُورًا أَنفُسَكُمُ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ عَلَيْهَا مَلَائِكَةٌ غِلَاطٌ شِدَادٌ لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ﴾ (تحریم: ۶).

«ای مؤمنان خود و اهل و عیال تان را از آتشی که سوخت آن انسانها و سنگ‌ها هستند، نجات دهید، فرشتگان تند خو و خشنی بر آن گماشته شده‌اند که از امر خداوند معصیت نمی‌کنند و به هر آنچه که امر شدند، انجام می‌دهند».

مسلم است که نجات از آتش دوزخ منحصر در اطاعت از خداوند است و اطاعت از خداوند مستلزم شناخت مواردی است که خداوند در آن باید اطاعت شود و اطاعت خداوند در آن واجب است این موارد یا این مسایل بدون آموزش و خواندن شناخته نمی‌شوند و از آنجهت که فرزندان شخص از اهل او هستند، آیه مذکور دال بر این مطلب است که تعلیم دادن فرزند، تربیت ارشاد و هدایت او تشویق او بسوی اطاعت از خدا و رسول، دور نگاه داشتن او از معصیت، کفر و فساد و شرارت، از واجبات دینی و اخلاقی هر فرد مسلمان است، تا بدین ترتیب فرزندان او را از آتش دوزخ رها سازد.

آیه اولی «وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَدَهُنَّ» دلالت بر این مطلب دارد که نفقه فرزند بر پدر واجب است، زیرا وجوب نفقه زن شیر دهنده بر پدر شیر خوار از آنجهت است که او (زن شیردهنده) کودک و نوزاد را شیر می‌دهد،

و خداوند فرموده است: ﴿وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ خَشْيَةً إِمْلَاقٍ﴾ (الاسراء: ۳۱). یعنی: «از خوف و ترس فقر فرزندان تان را به قتل نرسانید».

۲- رسول اکرم صلی الله علیه وسلم خطاب به شخصی که در باره بزرگترین گناهان سوال می‌کرد، فرمود: اینکه کسی را با خدا شریک بدانی حال آنکه او تو را آفریده است، فرزندت را از ترس اینکه در سفره تو شریک شود و با تو غذا خورد، بکشی یا اینکه با همسر همسایه ات عمل زشت (زنا) را مرتکب شوی. (متفق علیه).

آری! ممنوع بودن قتل فرزندان مستلزم رحمت، عطوفت، محافظت از جسم و جان و عقل و روان آنان است. درباره عقیقه رسول اکرم صلی الله علیه وسلم فرمود: «فرزند پسر در گرو این است که روز هفتم عقیقه شود، گوسفندی به شکرانه نعمت پروردگار ذبح شود، اسم گذاری شود و موهای سرش تراشیده شود». (سنن ترمذی).

رسول اکرم صلی الله علیه وسلم فرمود: «پنج چیز از امور فطرت هستند، ختنه کردن، ناخن گرفتن، زدودن موهای زائد بدن، کوتاه کردن سبیل، و کندن موهای زیر بغل». در حدیثی دیگر رسول اکرم صلی الله علیه وسلم فرمود: فرزندان تان را اکرام کنید، ادب خوب به آنان بیاموزید، زیرا فرزندان تان هدیه الهی هستند که به شما اعطا شدند. (ابن ماجه).

در حدیثی دیگر آمده است، در میان فرزندان تان مساوات را رعایت کنید، یعنی در هدایا و عطایا میان آنان تبعیض

روا ندارید، اگر قرار بود کسی را ترجیح بدهم، زنان را ترجیح می‌دادم. و فرمود: «در سن هفت سالگی فرزندان‌تان را امر به اقامه نماز کنید و در سن ده سالگی در برابر ترک نماز آنان را مورد ضرب قرار دهید و رختخواب آنان را از خود جدا کنید». و در روایات موقوفه آمده است: از جمله حقوق فرزندان بر پدران این است، که آنان را درست تربیت کنند، اسم خوب برای آنان بگذارند. حضرت عمر رضی الله عنه می‌فرمود: از جمله حقوق فرزند بر پدر این است، که او را نوشتن و تیراندازی یاد بدهد و بوسیله رزق حلال و پاکیزه او را تغذیه کند. در فرازی دیگر فرمود: از خانواده پاک و عفیف ازدواج کنید، همانا خصوصیات زشت خانوادگی تأثیر گذار هستند. یکی از شاعران عرب بر فرزندان از آنجهت منت نهاده است که مادر خوبی برای آنان اختیار کرده بود، می‌گوید:

وَأَوَّلُ إِحْسَانِي بِكُمْ تَخْيِيرِي

لما جدّة العراق باد عفافها
ترجمه: نخستین احسان من در حق شما این است که مادری با حسب و نسب که عفتش بر همگان آشکار است، برگزیده‌ام.

(ج) اخوت:

رعایت حقوق برادران: انسان مسلمان براین باور است که رعایت ادب برادران، همانند رعایت ادب پدران و فرزندان ضروری است. برادران کوچک ملزم به رعایت ادب نسبت به برادران بزرگ هستند، همانگونه که برادران بزرگ ملزم به رعایت ادب در حق پدران خود هستند. در حدیث آمده

است، «حق کبیر الإخوة علی صغیرهم کحق الوالد علی ولده» (بیهقی). (حق برادران بزرگتر بر کوچکتر همانند حق پدر بر فرزند است). (شیخ آلبانی این حدیث را ضعیف قرار داده است).
و در حدیثی رسول اکرم صلی الله علیه وسلم فرمود: «در حق پدر و مادر نیکی کن، بعد در حق خواهر و برادر، و بعد به ترتیب در حق خویشاوندان نزدیک. (رواه حاکم).

(د) حقوق زناشویی:

انسان مسلمان ملزم به رعایت آداب و احترام متقابل میان شوهر و همسر می‌باشد؟ اینها حقوقی هستند که هر کدام آنها را نسبت به دیگری باید رعایت کند. زیرا خداوند می‌فرماید:

﴿وَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَ بِالْمَعْرُوفِ وَلِلرِّجَالِ عَلَيْنَّ دَرَجَةٌ﴾ (بقره: ۲۲۸).

آیه مذکور بر هر کدام از شوهر و همسر حقوقی را ثابت می‌کند و مردان را به مزیتی از رتبه و به لحاظ بعضی جهات ویژه، برتری داده است.

رسول اکرم صلی الله علیه وسلم در خطبه حجة الوداع فرمود: «همانا شما بر همسرانتان و همسرانتان بر شما، حق و حقوقی دارند». (سنن ترمذی). البته بعضی از این حقوق میان شوهر و همسر مشترک هستند و بعضی دیگر مختص به یکی از آنان. حقوق مشترک بشرح زیر هستند:

۱- امانتداری:

واجب است که هر کدام از زن و شوهر امین یکدیگر باشند، در هیچ موردی با یکدیگر خیانت نکنند. زندگی زوجین در واقع زندگی دو شریک است، رعایت امانت، ایجاد صدق و صفا و اخلاص در هر زمینه و ابعاد زندگی فردی و جمعی آن دو ضروری می‌باشد.

۲- دوستی و مهربانی:

هر کدام از زن و شوهر نسبت به یکدیگر دوست و مهربان باشد، آنان میان خود باید بیشترین دوستی و مهربانی را در طول زندگی داشته باشند و با محبت و همدلی زیسته خود را مصداق و مظهر این آیه کریمه قرار بدهند،

﴿وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً﴾ (روم: ۲۱).

«از نشانی‌های قدرت الهی این است که از خود شما (یعنی از انسانها) همسرانی برای شما آفریده است تا شما در صحبت آنان زیسته، سکون و آرامش حاصل کنید، و میان شما دوستی و مهربانی را برقرار کرده است». همچنین این حدیث را مدنظر داشته باشند که فرمودند: «من لا یرحم لا یرحم» «هر کس بر دیگران رحم نکند بر او رحم نخواهد شد». (طبرانی).

۳- اعتماد متقابل:

هر کدام بر یکدیگر اعتماد کامل داشته باشد، در صداقت، خیرخواهی و اخلاص یکدیگر اندک شک و تردید بخود راه ندهند. زیرا خداوند می‌فرماید:

﴿إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ﴾ (الحجرات: ۱۰). «همانا مؤمنان با هم برادراند»، و رسول اکرم صلی الله علیه وسلم فرموده است: «هیچکدام از شما مومن نمی‌شود مادام که برای برادرش نپسندد آنچه را که برای خود می‌پسندد پیوند زناشویی نیز همان اخوت دینی و ایمانی را تقویت و تثبیت می‌کند». (متفق علیه).

در صورت رعایت نکات یاد شده هر کدام از شوهر و همسر خود را عین یک دیگری می‌دانند و هرگاه یکی خود را عین دومی تصور کند، لامحاله میان آنان حسن اعتماد و حس خیرخواهی خود بوجود می‌آید، زیرا ممکن نیست که انسان خیرخواه خود نباشد و بر خود اعتماد نکند، به تعبیری، چگونه، انسان خود را فریب می‌دهد.

۴- بطور کلی میان شوهر و همسر باید، آداب و سنن زندگی از قبیل، نرمی در معاملات، کشاده‌رویی، نیکی در گفتار و کردار و احترام متقابل، رعایت گردد، زیرا زندگی بر اساس حسن و خوبی که قرآن بدان اشاره کرده است، در رعایت، این آداب تحقق پیدا می‌کند، قرآن می‌گوید:

﴿وَعَاشِرُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ﴾ (النساء: ۱۹). «به خوبی و نیکی با همسرانتان معاشرت کنید».

رعایت این آداب همان توصیه به خیر و نیکی است که رسول اکرم صلی الله علیه وسلم درباره زنان فرموده است. می‌فرماید: «واستوصوا بالنساء خیرا» (مسلم). درباره زنان به رعایت نیکی و حقوق آنان توجه می‌شوید.. این مجموعه‌ای از حقوق مشترک میان زن شوهر هستند که باید، آن دو باینها توجه داشته و در حق یکدیگر به شدت پای بند آنها باشند و برای رعایت بهتر و بیشتر آنها از یکدیگر عهد و پیمان بعمل آورند، این عینا همان مطلبی است که قرآن بدان اشاره کرده است.

﴿وَكَيْفَ تَأْخُذُونَهُ وَقَدْ أَفْضَىٰ بَعْضُكُم إِلَىٰ بَعْضٍ وَأَخَذْنَ مِنْكُم مِّيثَاقًا غَلِيظًا﴾ (نساء: ۲۱).

«چگونه (مهریه‌ای) را که به همسر داده‌اید، آن را پس می‌گیرید، حال آنکه شما زن و شوهر، به یکدیگر نزدیک شده‌اید و مقاربت انجام داده‌اید و همسران از شما تعهد و پیمان مستحکم گرفته‌اند. و به خاطر اطاعت از خداوند نسبت به یکدیگر فیاض باشند و از اغماض و مسامحت استفاده کنند. خداوند در این خصوص می‌فرماید:

﴿وَلَا تَنْسُوا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ إِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ﴾ (بقره: ۲۳۷). «نسبت به یکدیگر بزرگواری را فراموش نکنید، بی تردید، خداوند از اعمال شما خبر دارد».

وصلی الله وسلم علی نبینا محمد وعلی آله
وصحبه أجمعین.
وآخر دعوانا أن الحمد لله رب العالمین.